

KUML

1958

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1958

With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
SATTE DETTE KUML
FOR
C. G. SCHULTZ

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS
1959

Forside:

Hornet guddom på helleristning ved Løfåsen, Bohuslen.

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1958

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clichéer:

Hammerschmidt - Århus

F. Hendriksens Reproduktionsatelier - København

og

Bernh. Middelboe's Reproduktionsanstalt,

København

INDHOLD

<i>Harald Langberg</i> : C. G. Schultz	7
<i>Harald Langberg</i> : Balustersøjlen på Vitskøl	9
<i>Zdzisław Rajewski</i> : Arkæologisk forskning i Biskupin	21
<i>Jytte Lavrsen</i> : Om Votivfund fra Bronzealderens Slutning	63
<i>Lili Kaelas</i> : Ny typ av fotskålar från Danmark	72
<i>Hans Helbæk</i> : Grauballemandens sidste Måltid	83
<i>Ad. Stender-Petersen</i> : Runestaven fra Ladoga	117
<i>Aslak Liestøl</i> : Runene fra Gamle Ladoga	133
<i>P. V. Glob</i> : Alabasterkar fra Bahraíns templer	138
<i>Viggo Nielsen</i> : – vidt berømt for dens mange perler	146
<i>P. V. Glob</i> : Rekognoscering i Abu Dhabi	162
<i>P. V. Glob</i> : Undersøgelser i Kuwait	166
<i>Erling Albrechtsen</i> : Aleksander den Stores visitkort	172
<i>Aage Roussell</i> : Et hellenistisk terrakottaværksted i Den persiske Golf	191
Jysk Arkæologisk Selskab	201

CONTENTS

<i>Harald Langberg</i> : C. G. Schultz	8
<i>Harald Langberg</i> : The Balusterpillar at Vitskøl	19
<i>Zdzisław Rajewski</i> : Forschungsergebnisse über die Besiedlung der »Lausitzer« Kultur in Biskupin und Umgegend	49
<i>Jytte Lavrsen</i> : Votive Finds from the End of the Bronze-Age	70
<i>Lili Kaelas</i> : A New Type of Pedestal Bowls from Denmark	80
<i>Hans Helbæk</i> : The Last Meal of Grauballe Man	111
<i>Ad. Stender-Petersen</i> :	124
<i>Aslak Liestøl</i> :	135
<i>P. V. Glob</i> : Alabaster Vases from the Bahrain Temples	144
<i>Viggo Nielsen</i> : Famed for Its Many Pearls	157
<i>P. V. Glob</i> : Reconnaissance in Abu Dhabi	164
<i>P. V. Glob</i> : Investigations in Kuwait	169
<i>Erling Albrechtsen</i> : Alexander the Great's Visiting Card	186
<i>Aage Roussell</i> : A Hellenistic Terra-Cotta Workshop in the Persian Gulf ...	198

ALEKSANDER DEN STORES VISITKORT

Af ERLING ALBRECTSEN

»Nemsji wia el djedár!« »Lad os følge muren!« – Det var en af de få sproglige brokker, i Failakadialekt, vi klamrede os til for at holde kontakten med vore 60–70 arabiske arbejdere, indfødte fiskere og sømænd fra Failaka, villige, letomgængelige og muntre mænd. Og muren blev fulgt – gennem seks ugers uopholdt arbejde, et slid aldrig brudt af varig regn, kun en enkelt dag af stærk havvind fra syd, som rejste ørkensandet og gjorde opholdet i udgravningerne umuligt. Ellers strålede solen over ørkenfladen, sval, endnu nogenlunde holdt i ave af den stive sjamál, nordenvinden, som på denne årstid fra Mesopotamiens sletter stryger ned over Kuwait og Den persiske Havbugt, indtil i april-maj sommeren melder sig med sin kvælende, fugtige hede, og så kan europæere knap ånde.

Den 10. februar 1958 ankom vi med regeringens motorpaket til den lille ø Failaka, som ligger ude i havet ca. 25 km øst for staden Kuwait på det arabiske hovedland. På fig. 1 ses øen, 12–13 km lang i vest-øst, omridset næsten som Anholts. Det er en lav, om sommeren vegetationsløs ørkenø, hvor sandet kun midt på sydsiden afløses af en kalkstensforekomst, som næppe løfter sig 10 m over havet. Men her og der brydes den linealrette synsrand af højninger nogle få meter hævet over omgivelserne. Det er ruinhøje, spor af opgiven fortidsbebyggelse.

Ved en terrænafsøgning inden vor ankomst havde professor Glob til arbejdsfelt for os udset et sted et par kilometer syd for den lille by Zor eller Zuwar, hvori nu de fleste af øens 2400 indbyggere bor. Det er to ret anselige og brede høje, på kortet betegnet ved navnene Sa'ad og Sa'aid, begge nær havet. Mellem dem, helt ude ved strandbredden, var ørkensandet oversået med lerkarskår og teglstensbrokker, uden at i øvrigt terrænet hævdede sig mærkbart. Her tog dr. Aage Roussell fat i spidsen for en arbejdsstyrke. På den højeste ruinbakke, Sa'ad længst i vest, havde magister T. G. Bibby ledelsen, først bistået af Kuwait-museets iagttager, Imram Abdo, sidenhen af stud. mag. Torben Lundbæk og komponisten Poul Rovsing Olsen. På den østligste højning, Sa'aid, blev arbejdet overladt mig, og det er om fundene på dette sted der skal berettes i det følgende.

Sa'aid hæver sig over den omgivende plane ørkenflade til en højde af godt 3.5 m og er 125–150 m bred. Den kvadratiske midterflade afgrænses temmelig tydeligt af fire lave, ved erosion stærkt udjævnede volde 65–70 m lange. I den sydlige vold var der nylig brudt sten til husbygning i Zuwar, og et søgefelt blev derfor lagt over brudstedet.

Allerede på gravningens første dag blev der skabt føling med en svær mur af rått tilhuggede kalksten sammenbundne ved nedlægning i æltet ler. Stenenes udseende og skifte fremgår tydeligt af fig. 2, der viser muren delvis frigravet på en 8 m lang strækning. Oprindeligt har ydersiden sikkert været beklinet med ler på samme måde som øens nutidige stenhuse er det. Til venstre ses muren frigravet i sin fulde bevarede højde, som nu andrager 1.75 m. At den dog oprindeligt har været højere, fremgår af, at der overalt langs ydersiden lå udstyrkede sten fra murkronen. Et parti af disse væltede murdele ses længst til venstre på billedet hvilende på en pude af ørkensand, som i tidens løb er føjet ind og har lejret sig over murens fod. Ud fra mængden af faldne sten kan murens oprindelige højde anslås til mindst 2.25 m, måske en del mere. Tykkelsen er 2.15 m, og anlægget er på denne strækning konstrueret som en dobbeltmur bestående af to tæt sammenbyggede løb (fig. 3 øverst til venstre).

Arbejdet gik med liv og lyst. Kulierne bar under opsange sandet bort i gummikurve og kastede det langs udgravningen i bænke, der med tiden voksede til hele klitrækker, i hvilke sjamál'en boltrede sig af hjertens lyst. Også arbejdstyrken selv voksede efterhånden, først til 40 mand, mod slutningen af gravningen til ca. 60. Aldrig var der sure miner, kun måske en let nedtrykthed at spore i de dage, da vi skulde fjerne en vældig stenbunke, der lå ophobet om portkonstruktionen (fig. 3, planens midte foroven). At det var porten, der lå nederunder, vidste vi endnu ikke, ej heller hvad andet godt den gemte.

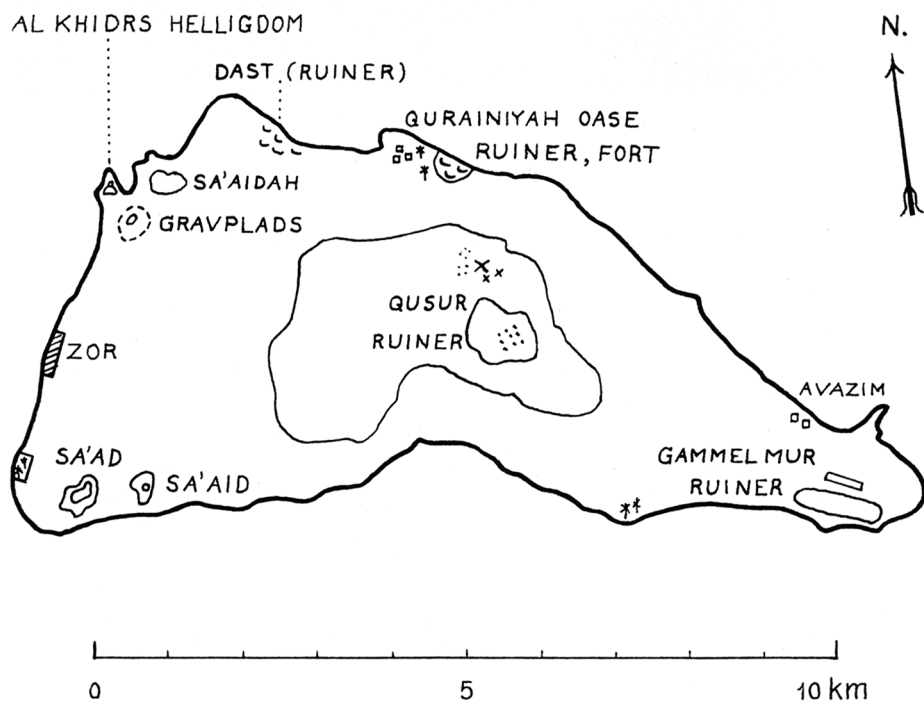

Fig. 1. Kort over Failaka.

Map of Failaka.

Fig. 2. Del af den vestlige nordmur set fra nordvest.
Part of the western north wall seen from the north west.

Da det øverste lag var fjernet, stødte spaderne på en aflang, glat kalkhelle og lidt efter på endnu en af samme størrelse, 79 cm lang, 59 cm bred, småsiderne svagt konvekse. Men denne sten bar på den ene langside et ornament, en guirlande¹⁾ ophængt på en stok, se fig. 4 og 5. Den ene bredside var en kende nedhælvvet og viste slidspor. Det virkede unægtelig overraskende her at stedes ansigt til ansigt med et ornamentmotiv, som er velkendt på klassisk-europæisk grund, og vi døbte da stenen Aleksander den Stores visitkort. Det lyder som en fanfare, men vi kunde gøre det med nogen grund. Under muraafdækningen var der foruden en uglefigur (?) af kalksten (fig. 6), der fandtes nær de store heller, optaget mængder af potteskår, hvis bunde og randprofiler havde klart græsk karakterpræg, og under dr. Roussells gravning var fremdraget lerforme til græske terrakottafigurer i klassisk stil, desuden til et Aleksanderhovede. Skulde der mon ikke være en forbindelse mellem disse mærkelige fund og den sørejse, som Nearchos på kong Aleksanders bud havde gennemført fra Indusfloden til Eufrats munding? Men hertil vender vi tilbage i slutningen.

Da vi på dette indbringende sted gravede videre i dybden, afdækkedes det parti, som ses på fig. 3 og 7. Vinkelret ud fra nordmuren var der bygget to

svære portvanger, stensatte som muren, og de har omsluttet et portrum 3.50 m bredt. I baggrunden af fotografiet fig. 7 ses i det renskårne snit en sandpude, som overlejrer et lag faldne sten. Da nu også de bevarede dele af portvæggene skråner en kende indad, ser det ud til, at portgangen har været overhvalvet, i hvert fald i en længde af 9.10 m, men afslutningen ind til gården nåedes ikke i denne kampagne. I den modsatte ende er adgangen indsnævret ved to korte tværmure, som dels udskiller et lille portgab, dels begrænser dørbredden til 85 cm. Til markering af døråbningen tjener to fordringsløse kalkstensheller rejste på højkant. Mellem dem ligger en 40 cm tyk trådsten, og foran denne skimtes atter en smal adgangsbro af uregelmæssige sten. Desværre er kun den nedre del af dørkarmen bevaret, og det kan derfor ikke med sikkerhed siges, om der over det nederste lodretstående stenpar har stået endnu et lignende, eller om måske tre andre fliser, som blev fundet ude af leje, har ligget vandret ved dørflankerne ligesom den ene helle, der ses til venstre for åbningen i liggende stilling. Hvorledes end dette forholder sig, så må man tro, at ornamentstenen har været anbragt synlig og frit fremspringende ved dørindgangen,

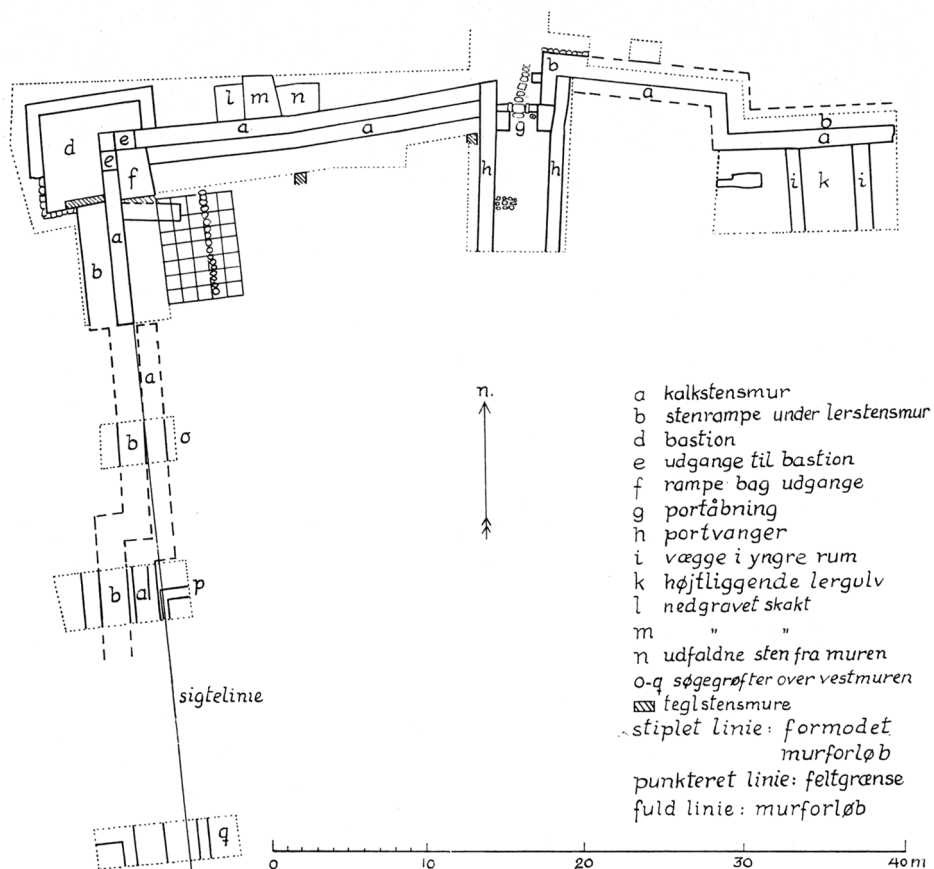

Fig. 3. Plan over de udgravede dele af bymuren. Foreløbig måling.
Plan of the excavated parts of the town wall. Preliminary measurements.

Fig. 4. Ornamentsten fra dørpartiet, in situ.
Ornamented stone from the doorway *in situ*.

eftersom jo de tre af randfladerne er forsynet med prydelser. Da endvidere den ene bredside er slidmærket, kan man forestille sig, at den lille uglefigur fig. 6 har stået på den slidte flade sammen med andre figurer, men disse er dog gået tabt.

Også om døren mellem de lodrette heller gav gravningen oplysninger. På fig.

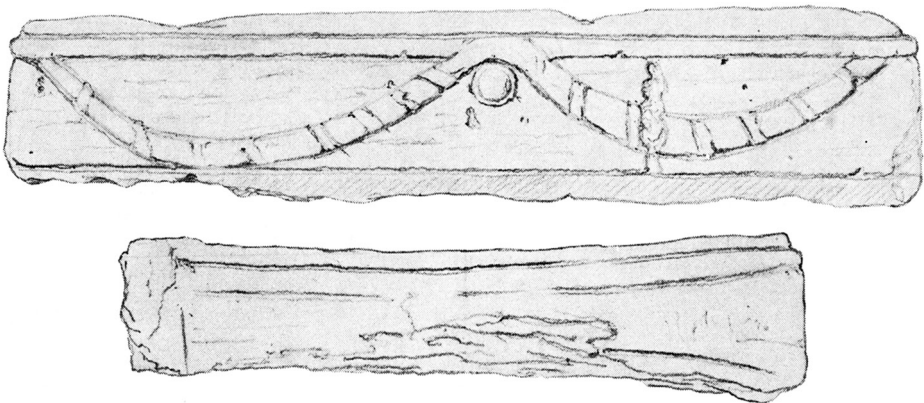

Fig. 5. Ornamentsten prydet med guirlande og furer. Tegnet af Aa. Roussell.
Ornamented stone embellished with garlands and grooves. Drawn by Aa. Roussell.

8 ses i hjørnet til højre en flad, noget klumpet, men hulslidt sten, i hvis midte der var tydelige spor af jernrust. Her lå også to svære søm. Døren har da været af træ og dørstolpen skoet med jern for at modvirke sliddet mod stenen. Der fandtes ingen spor af den spærrebom, som døren vel stængedes med.

Da der nu var skaffet klarhed over adgangen til borgen, besluttedes det at følge det videre murforløb mod øst. Her viste det sig, at muren, der knækker i en vinkel ved midten, var anderledes konstrueret end i den vestlige del. Til venstre på fig. 7 ved midten ses en lavere afsats, som på planen fig. 3 er mærket b. Denne rampe af kalksten fulgte, så langt vi nåede mod øst, en noget højere kalkstensmur, a, og gik på de to steder, hvor vi søgte kontakt med dens yderside, mere end 1.30 og 1.70 m dybt ned i sandet. Den hvilede på et groft fundament af fremspringende fliser ligesom rampen på fig. 9 fra anlæggets nordvesthjørne. Der var intetsteds voldgrave foran murene.

Overalt, hvor vi traf på denne stenrampe, var den dækket af ler. I begyndelsen forstod vi ikke betydningen af de hårde lerlag, før vi i borgens nordvesthjørne i et renskåret snit gennem en lerbalk fik lejlighed til at iagttage svagt aftegnede vandrette og lodrette striber, fig. 10. De angiver fugerne mellem soltørrede ubrændte lersten, 38 cm brede, og her erkendte vi da for første gang de i Østens arkæologi berømte »mudbricks«. Fæstningens bygmester har måske brugt dem på somme steder for at spare det besværlige arbejde med at udkløve kalkstenene.

Det samme konstruktionsprincip har vistnok været bragt i anvendelse ved bygningen af borgens vestmur, men her er forholdene endnu ikke helt klare, det gælder særlig murforløbet, fordi vi kun nåede at lægge tre mindre søgegrøfter over muren, o-q på fig. 3.

Før vi forlader beskrivelsen af anlæggets opbygning, må vi kaste blikket på endnu en enkelthed. Af forsvarsmæssige hensyn har man styrket det hjørne, hvor nord- og vestmuren støder sammen, med en udbygning, en bastion, som skulde dække murene på langs mod angreb. Grundplanen er nogenlunde kvadratisk, se fig. 3 d. Nær det indre hjørne er kalkstensmuren afbrudt af to lavere partier, e, åbenbart tærskeler af døråbninger fra borgindret ud til den brede kalkstensrampe, der langs kanten bar murværk af soltørrede lersten. Uden for det igen sikrede en lav, groft udformet sten fod langs bastionens rand lermuren mod udflydning i fugtigt vintervejr, se også fig. 11.

Afdækningen af murforløbet var stort set en mekanisk affære, som dog lagde beslag på det meste af vore kræfter og næsten al vor tid. Som arbejdet skred frem, måtte vi dog naturligvis også optage og registrere alle de oldsager, der fremkom. Det var mest potteskår, som i store mængder var kastet ud over murene og nu lå indlejrede i ørkensandet. Ligesom på andre steder, hvor arkæologen sætter spaden i jorden, just keramikken er den bedste forbundsfælle, når en lokalitet skal dateres, måtte vi da også søge ved fingravnning at fremskaffe lagserier på passende steder.

I den hensigt blev der gravet ned i to felter. Det ene lagdes i tilslutning til nordmurens yderside over nogle få kvadratmeter. I dette felt, der er mærket l på fig. 3, afgravede vi med håndskeer de urørte lag fra murfoden ned til ørkensandet. Det viste sig, at den 1.37 m tykke fyldmasse her var opdelt i

fire tydelige samt et par ganske tynde kulturlag, indbyrdes adskilte af sterile sandlag uden de skår og dyreben, som var opblandet i kulturlagene. Skårene fra de enkelte lag blev holdt adskilte. Endnu har de ikke været underkastet et detalstudium, men keramikken er som de øvre lags af græsk oprindelse og, som det synes, af ældre karakter.

Det andet felt blev lagt i borgindrets nordvesthjørne, se det kvadrerede felt på fig. 3. Her afgravedes knap 35 m². Langs midten kunde vi følge en spinkel stenmur, som må betegne en rumafgrænsning. Vest for denne mur optoges i flere niveau'er svære lag af skår, særlig i en brandmærket stribe i en dybde af 1.00 til 1.20 m under markfladen, jfr. fig. 12. Dette lag tyder på, at det pågældende rum, om ikke hele borgen, har været hærget af ild. Spor af flere tværmure, som udgår mod syd fra nordvæggen, synes at angive en opdeling i rum, som har ligget jævnsides op til muren, og de kommende gravninger vil måske vise, at rummene har fordelt sig hele vejen langs de fire hovedmure på disses inderside, omsluttende en gårdsplads i midten. Således melder sig spørgsmålene, problemerne tårner sig op, og den spændingsmættede fortsættelse lokker i det fjerne.

Dette er i det væsentlige, hvad der under den indledende gravning opnåedes af arkæologiske resultater, og hvad der blev fundet, kan kort sammenfattes således: Et befæstet byanlæg, som efter fundenes vidnesbyrd må have været befolket af grækere. Et forbavsende slutfacit, da man jo på forhånd her skulde have ventet babylonisk, arabisk-islamisk bosættelse. Allerede den på fig. 13 afbildede sten med den græske indskrift, et hidtil isoleret fund, måtte vise hen

Fig. 6. Uglefigur (?) fundet foran døren. Højde 15 cm.

Owl figure (?) found before the door. Height 15 cm.

Fig. 7. Porten og døren i nordmuren set fra nord.
The gateway and door in the north wall seen from the north.

på et græsk indslag af en eller anden art. Nu kommer hertil alle de øvrige fingerpeg: portstenen, uglefiguren og den store mængde af græskpræget, omend tilsyneladende lokalt udformet, ubemalet keramik fra det 5. og 4. århundrede. Hertil slutter sig dr. Roussells interessante fund af forme, hvis aftryk gav en statuette af en Nike og et Aleksanderhovede. Uden tvivl står vi da over for et sluttet græsk fundkompleks, og det gælder altså om at søge den historiske baggrund herfor.

Og vi kan finde den. Just i det tidehvert, da den græske bosættelse på Failaka var en realitet, fandt en af verdenshistoriens mærkeligste hændelser sted. Den unge heltkonger, Aleksander, gik i 334 over Hellesponten og førte med mageløs strategi sine makedonske soldater på et erobringstogt gennem det vidtstrakte perserrige. Overalt, hvor perserkongen Dareios lod sine hærmasser byde den makedonske phalanks trods, ved Granikos, Issos, Gaugamela, led han nederlag, og efter Dareios' død drog Aleksander med sine sejrrige tropper til Indusfloden og underkastede sig inderne dér. Selv togtede han derfra med landhæren tilbage gennem det sydlige Persien, mens samtidig hans admiral, Nearchos, fra Indusflodens munding førte en flåde på tusinde skibe lykkeligt tilbage langs Persiens kyst, hvorefter Aleksanders og Nearchos' styrker i 325 forenedes nær Susa. Søvejen til Indien var funden og sikret.

Fig. 8. Dørstolpesten i østhjørne inden for døråbningen.
Doorpost stone in the east corner inside the doorway.

Hovedkilderne til Aleksandertoget er to skrifter, *Anabasis* og *Indika*, som o. år 170 e. Kr. er forfattet af grækeren Arrian fra Nikomedia i Bithynien. Det sidste omhandler indiske forhold og Nearchos' sørejse. Begge arbejder udmærker sig ved en objektiv afvejning af de gode ældre, nu tabte, kilder, som Arrian bygger på, og fremstillingen får derved et præg af stor pålidelighed. Omend Arrian lader hovedmotivet til kongens handlinger være erobnings- og eventyrlyst²), er han ikke helt blind for, at Aleksander også har tænkt på den fredelige opblomstring og handelsmæssige stabilisering af sit storrige. Til belysning heraf kan et citat fra *Anabasis*, 7. bog, kapitel 19, tjene³). Her omtales udrustningen af en stor flåde ved Babylon, og Arrian fortsætter:

»Aleksander havde nemlig planer for om at bebygge og befolke såvel kyststrækningen ved Den persiske Havbugt som de dér liggende øer, da han tænkte sig, at dette land vilde kunne blive ikke mindre rigt end Fønikien. Hans hensigt med udrustningen af flåden var, at den skulde gøre et togt mod arabernes hovedland⁴). Som grund herfor angaves, at araberne var de eneste, der hverken havde skikket sendemænd til ham eller på nogen anden måde vist ham venlighed eller ydet ham æresbevisninger . . .«

I kapitel 20 fortælles der så videre om arabernes religion og om, at landets rigdom pirrede kongen, for han havde hørt om, at man derfra fik myrrha og røgelse samt erhvervede sig kanél. Det meldtes ham, at der overalt i landet fandtes havne, som egnede sig godt til at afgive ankerpladser for hans flåde, ligesom de også gav god lejlighed til at anlægge byer derved.

»Det blev fremdeles berettet ham, at der ude i havet foran munden til Eufkrat lå to øer. Den første af dem, som ikke var langt fjernet fra Eufkrats udløb, idet der kun var en afstand af henved 120 stadier (godt 22 km) til den fra havkysten og fra flodens munding, var mindre; ... på den fandtes også en helligdom for Artemis; ... på dens græsgange fandtes der vildgeder og hjorte⁵), og disse var fredlyste og indviede til Ártemis ... Om denne ø siger fremdeles Aristobulos⁶), at Aleksander befalede, at den skulde kaldes Ikaros efter øen Ikaros i det ægæiske hav⁷) ... Om den anden ø fortaltes der, at den

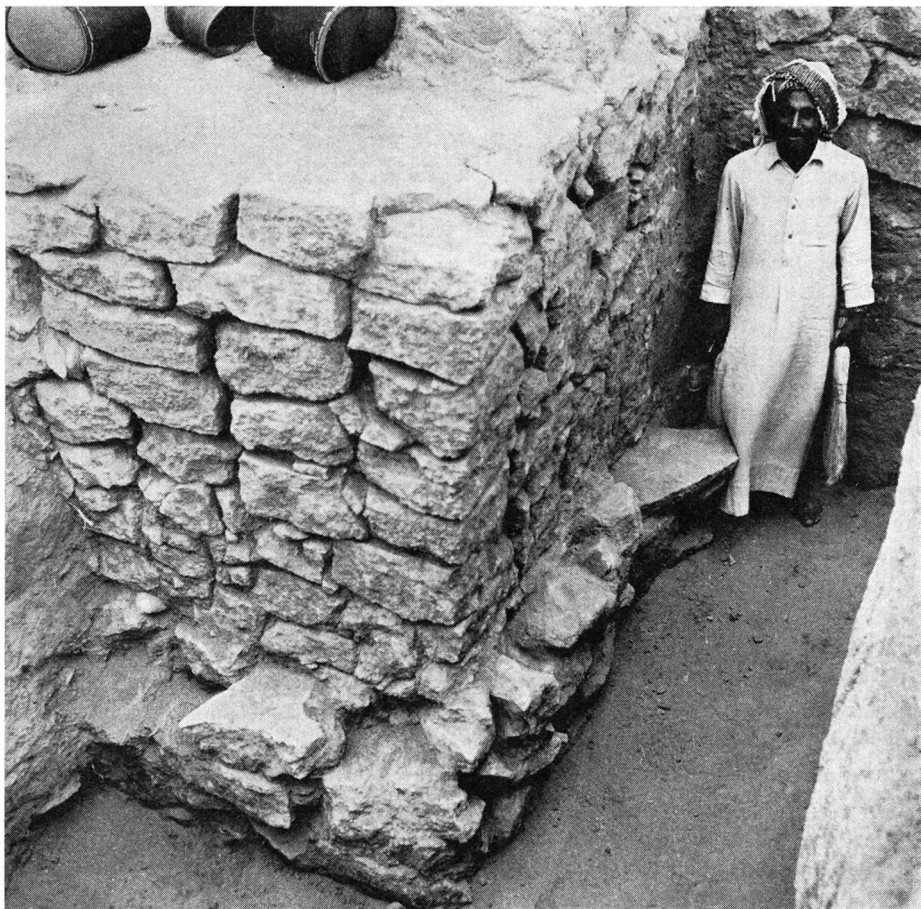

Fig. 9. Rampe i bastionens sydvesthjørne, set fra sydvest.

Ramp in the south west corner of the bastion seen from the south west.

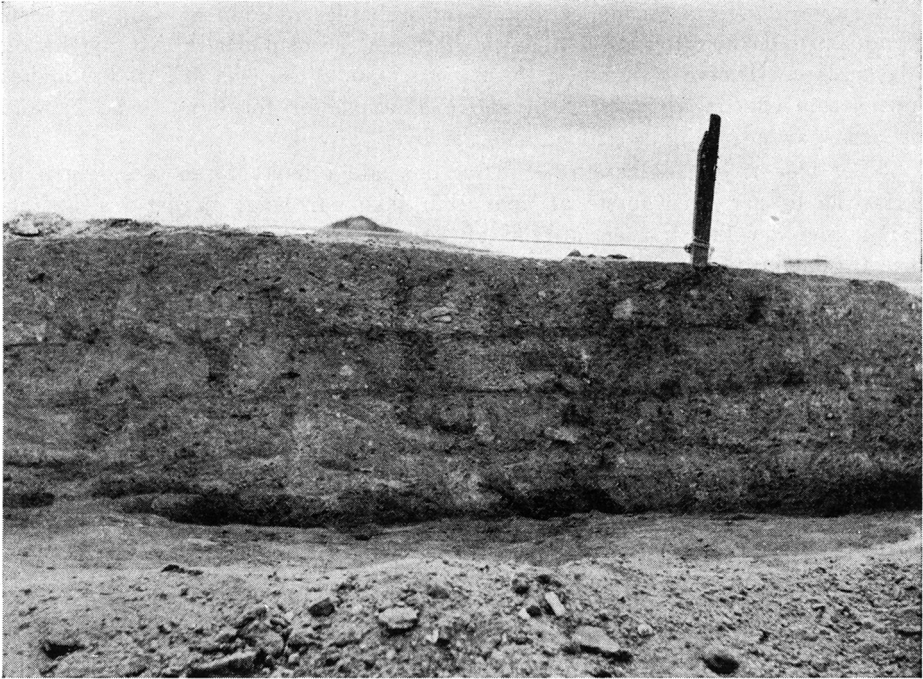

Fig. 10. Murparti af soltørrede lersten i sydlige del af bastionen, set fra nord.
View of the wall of sun-dried clay bricks in the south part of the bastion, seen from the north.

lå så lang en strækning fjernet fra Eufrats munding, som et skib, der løber for medvind, kan sejle i løbet af en dag og en nat; dens navn var Tylos, og det sagdes, at ... den egnede sig godt til at frembringe dyrkede frugter og alle årstiders afgrøde«.

Efter disse ret nøjagtige geografiske bestemmelser synes der – de virkelige geografiske forhold taget i betragtning – ikke at kunne herske tvivl om, at Ikaros må være identisk med Failaka og Tylos med Bahrain⁸). Det er ganske ejendommeligt, at der på Failaka i dag findes en lille, i det ydre uanselig helligdom, viet til guden Al Khidr. Dvæler en kvinde, som ikke kan blive med barn, her torsdag nat, især ved nymåne, tror hun, at hendes ønske dermed vil gå i opfyldelse. Dyrkelsen af Al Khidr er endnu populær hos Failakas almue, men ildeset af de islamiske myndigheder. Al Khidr menes at være en personifikation af den oldbabyloniske frugtbarhedsgud Ishtar. Er det hos Arrian nævnte tempel for Artemis mon ikke identisk med Al Khidrs helligdom? Mærkeligt er det i hvert fald, at den ene af de tre græske guddomme, som nævnes på stenen fig. 13, just er Artemis. De græske sømænd og soldater har ment også at måtte rette deres tak til øens særlige værneguddom.

Under den omtale, Arrian vier de to øer i Den persiske Havbugt, nævner han ikke udtrykkelig anlægget af en by. Men i det følgende kapitel 21, slutningen, skriver han efter at have fortalt om den store kanal Pallakopas, som regulerede den østfor liggende Eufratflods vandstand, følgende: »For disse arbejders skyld

sejlede da Aleksander både hen til Pallakopas og ned ad den til søerne⁹), *lige til* arabernes land. Dér opdagede han en gunstigt beliggende plads, hvor han lod anlægge en befæstet by, og i denne bosatte han en del af de helleniske lejetropper, dem, som var villige til at bo dér, og dem, som på grund af alder eller en eller anden legemsbeskadigelse ikke egnede sig mere til at gøre krigstjeneste«.

Selvom en nøjagtig stedfæstelse af denne by ikke angives af Arrian, ej heller dens navn, må det dog, som vidnesbyrdene alt i alt samstemmer, være berettiget at jævnføre de skriftlige kilder med de arkæologiske fund og i det nyudgravede byanlæg at se en arkæologisk bekræftelse på udsagnene hos Arrian. Vi står da ved makedonerkongens nygrundede by, og denne har vel fået navnet efter sin byherre på samme måde som de mange andre byer, kongen lod bygge under sit felttog, den guirlande af stæder, i hvilken det ægyptiske Aleksandria blomstrer rigest og længst.

Et endnu ikke klaret problem er de *under* byen beliggende kulturlag, som i det omhandlede udsnit ved sydmuren fandtes i en tykkelse af 1.37 m under muren, direkte hvilende på ørkensandet. Endnu er disse lag for lidet undersøgte og deres keramik for utilstrækkeligt studeret til, at noget nærmere kan

Fig. 11. Største delen af bastionen, frigrauet. I forgrunden grov fodmur af kalksten. Til højre den lave stenrampe. I midten nord- og vestmurens hjørne. Bag dette den indre rampe og mur af soltørrede lersten. En lignende til højre. Set fra nordnordvest.

Fig. 11. The major part of the bastion dug free. In the foreground a rough foot wall of limestone. To the right, the low stone ramp. In the centre, the corner of the north and west walls. Behind, the inner ramp and wall of sun-dried clay bricks. To the right, a similar ramp and wall. Seen from north north west.

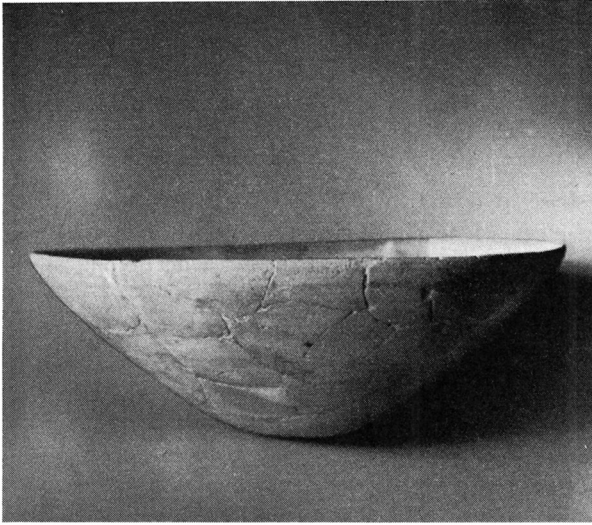

Fig. 12 a. Skål fra nordenden af muren i det kvadratinddelte felt i hjørnet mellem nord- og vestmuren. 1 : 3.

Bowl from the squared section in the corner of the north and west walls. 1 : 3.

siges om dem. Alt tyder dog på, at keramikken også her er græsk og jo efter sagens natur ældre end det befæstede byanlægs ovenpå. Men også her vil det måske ved de fortsatte undersøgelser vise sig muligt at kæde det arkæologiske materiale sammen med litterære udsagn. Herodot fortæller nemlig i VI, kapitel 20, at perserkongen i 490 f. Kr. efter erobringen af Milet i det lilleasiatiske Karien forviste den overlevende græske befolkning til byen Ampe, der lå ved Den persiske Havbugt, hvor Tigris glider forbi byen. Denne geografiske angivelse hos Herodot er lovlige ubestemt og næppe solid nok til, at man endnu tør sætte

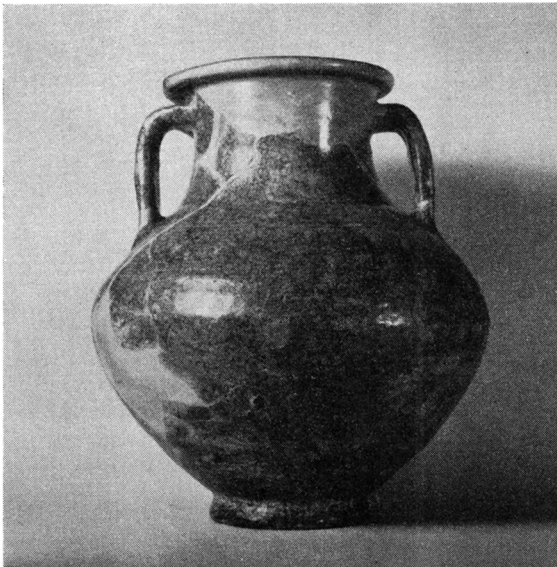

Fig. 12 b. Vase fra en søgegrøft 68 m sydøst for porten i nordmuren. 1 : 4.

Vase from a section 68 m south south east of the entrance in the north wall. 1 : 4.

Ampe¹⁰) lig med bebyggelsen, der aflejrede de nedre fundlag på Failaka. Men med henblik på de kommende undersøgelser vil det være rigtigt at have opmærksomheden henvendt på muligheden.

Det er rige og overraskende resultater, der blev opnået ved den indledende gravning på Failaka i 1958. Endnu står meget tilbage at gøre. For Sa'aids vedkommende bør byanlægget fuldt udgraves, de fire mure frilægges, og omhyggelige fingravninger gennemføres på det indre område, i bredden og dybden. Byplanen må klarlægges, også den eventuelle højtliggende senbebyggelses.

Den heldige begyndelse giver gode løfter for fremtiden.

Σωτέλ[ης] | Ἀθηναῖος | καὶ οἱ στρα(τιῶται) | Δι Σωτῆρι, | | Ποσειδῶνι, | Ἀρτέμιδι | Σωτείραι.

Fig. 13. Sten med græsk indskrift fundet nord for Sa'aïd for ca. 20 år siden.

Indskriften lyder i oversættelse:

Soteles, borger i Athen, og soldaterne (indviede dette) til Zeus Soter (frelseren),
til Poseidon og til Artemis Soteira (frelserinden).

Stone with Greek inscription found just north of Sa'aïd some years ago.

The inscription runs as follows, in translation:

Soteles, citizen of Athens, and the soldiers (dedicated this) to Zeus Soter (the saviour),
to Poseidon and to Artemis Soteira (the saviouress).

Alexander the Great's Visiting Card.

On 10th February 1958 excavation began on the island of Failaka of the eastern coast off the state of Kuwait. The excavations were conducted with the permission of His Highness the Emir Abdullah Al-Salim Al-Sabah of Kuwait, and were financed by that state, whose government assisted the expedition in every possible way. Under the leadership of Professor P. V. Glob the following team worked for six weeks until the 24th March at the sites named: T. G. Bibby, M. A., assisted by the Kuwait Government representative, Mr. Imran Abdo, and by two ethnographers, T. Lundbæk and P. Rovsing Olsen M. A., at the tell of Sa'ad (fig. 1), the present writer at the tell of Sa'aid lying 200 yards further to the east, and Dr. Aage Roussell at a house site near the shore between the two tells.

The excavation at Sa'aid is the particular subject of this article.

Sa'aid rises above the surrounding flat desert to a height of about 3.5 meters and is 125-150 meters in width. Its square central area is surrounded by four low, almost obliterated, mounds, each between 60 and 70 meters long.

On the very first day of the excavation a massive wall was encountered in the northernmost mound, consisting of roughly shaped limestone blocks set in puddled clay (cf. fig 2, which shows the wall excavated to a length of 8 meters). Its surviving height is about 1.75 meters. That it has originally been higher, however, is shown by the presence everywhere on the outer side of stones which had fallen from the crown of the wall and now lay on the sand deposited by wind at the foot of the wall. The original wall height must thus have been at least 2.25 meters or possibly somewhat more. The thickness is 2.10 meters, and it is here constructed as a double wall consisting of two walls built close together (Fig. 3, upper left).

Some meters further to the east lay a large heap of stones in no sort of order. It proved to be the ruins of the partly collapsed gate complex of the rampart. When the upper layer of these stones was removed, our spades struck a smooth oblong limestone slab, and thereafter another of the same size, 79 cms. long by 59 cms. wide, with slightly convex edges. But this latter slab bore on one side an ornamentation, a garland hung on a stick (cf. Figs. 4 and 5). One side was curved slightly in and showed signs of wear. It was undoubtedly a surprise to find here a decoration motif which is well-known in a Classical European milieu. We christened the stone "Alexander the Great's visiting card", and could do so with some reason. For among the loose stones was found in addition a little limestone figure of an owl (Fig 6). In the course of excavating the wall a large number of potsherds were recovered of clear Greek type, while in the course of Dr. Roussell's excavation clay moulds were found for making Greek terra-cotta figures in Classical style, as well as one producing a portrait head of Alexander. Could there be a connection between these remarkable discoveries and the voyage made by Nearchos at the bidding of King Alexander from the River Indus to the mouth of the Euphrates? We shall return to this question.

In the course of deeper digging here the portion was uncovered which can be seen in Figs. 7 and 8. Two massive gate-walls were built out at right angles to the north wall, and have enclosed a gate-room 3.50 meters in width. In the cleancut section in the background of the photograph shown in Fig. 7 can be seen a cushion of sand overlying a layer of fallen stones, clearly the remains of a collapsed domed roof. The length of this entrance passage was 9.10 meters, but its termination to the south was not reached this year. At the opposite end the entrance is narrowed by two short crosswalls, which form a little entrance hall, and at the same time restrict the width of the door to 85 cms. The frame of the door is formed by two limestone slabs standing on end. Between them lies a threshold stone, 40 cms. thick, and in front of this again a narrow approach path or gangway of irregularly shaped stones. Unfortunately only the lower portion of the door frame is preserved, and it cannot be stated with certainty whether the lower pair of stones were topped by a second similar pair, or whether perhaps three further slabs, which were found out of position, originally lay horizontally flanking the gate in the same way as the one slab which can be seen lying to the left of the opening. In any case the ornamented stone must have been positioned visibly and freely projecting by the gateway, as three of its surfaces are decorated. As one side furthermore shows signs of wear it is possible to imagine that the little

owl figure (Fig. 6) originally stood upon the worn surface together with other figures which have not been recovered.

The actual door appears to have been of wood. On Fig. 8 a flat hollowed stone can be seen, in the centre of which there were clear traces of iron rust. Two massive iron nails lay here also. The doorpost appears thus to have been shod with iron to counteract wear against the stone.

Once the layout of the entrance to the fortified town was clear, it was decided to follow the onward course of the wall to the east. Here it appeared that the wall bends at an angle in the centre of its course, and was differently constructed here than in the western portion. To the left centre on Fig. 7 a lower platform can be seen, which in the plan (Fig. 3) is marked b. This limestone ramp followed, for as far as we excavated to the east, a somewhat higher limestone wall, a, and at the two points where we followed its outer face, extended downwards into the sand for more than 1.30 and 1.70 meters. It rested upon a rough foundation of projecting slabs, as did the ramp shown in Fig. 9 from the northwest corner of the wall-system. At no point was there any trace of a ditch in front of the wall.

Everywhere where we came into contact with this stone ramp it was surmounted by clay. At first we did not understand the significance of this hard clay layer, until, in a clean cut section in the northwest corner of the fort, we were able to observe faint vertical and horizontal stripes (Fig. 10). They mark the gaps between sundried unbaked bricks. The builder of the fortification had perhaps used these mud-bricks in some places in order to economise on the difficult work of quarrying the limestone blocks.

The same methods of construction were apparently used in building the west wall of the fortress, though the situation here is not yet quite clear, as we were only able to dig three small trial trenches across the line of the wall, o-q in Fig. 3.

Before we leave the description of the construction of the fortification it is necessary to glance at one further detail. The corner where the north and the west walls meet had been strengthened by a bastion, intended to provide flank coverage to the long walls in case of attack. The plan of the bastion is approximately square (cf. Fig. 3 d). Close to the inner corner the limestone wall, a, is interrupted by two lower sections, e, clearly the thresholds of doorways opening from the interior of the fortress out to the broad limestone ramp which bore along its edge a further wall of sundried bricks. Beyond that a further low and roughly formed stone footing along the edge of the bastion was designed to prevent the mudbrick wall from collapsing in damp winter weather (cf. also Fig. 11).

The excavation of the course of the walls occupied the greater part of our effort and almost all our time. We were, however, naturally obliged to take up and register in addition all the smaller objects which were found. These comprised for the most part potsherds, which had been thrown out from the wall in large numbers and now lay in the desert sand. As pottery is one's best ally in dating a site, it was necessary to attempt by means of detailed excavation to identify stratified series at suitable points.

With this object in view two sondages were made. The first was laid in association with the outer face of the north wall (marked l in Fig. 3). There the undisturbed layers from the foot of the wall down to the original desert surface were excavated by hand. It was thereby shown that the 1.37 meter depth of earth here contained four distinct and two quite thin occupation layers, separated by sterile layers of sand without the potsherds and animal bones which were found in the occupation levels. The sherds from the individual layers have not yet been subjected to study in detail, but, as in the upper layers, the pottery is clearly of Greek origin and apparently of an earlier character.

The second sondage was laid inside the fortress in the northwest corner (cf. the squared area in Fig. 3). Here somewhat under 35 square meters were excavated. Along the centre a flimsy stone wall, which must be regarded as a party wall between rooms, was followed. To the west of this wall thick layers of potsherds were discovered at several levels, particularly in a burnt level 1.00-1.20 meters under the ground surface. This layer would suggest that the room in question, and perhaps the whole fortress, had here been ravaged by conflagration. Traces of several cross-walls running towards the south from the north wall suggest a succession of rooms along the inner face of the wall, and further excavation may

well show rooms running along the whole length of the inner side of the four main walls, surrounding a courtyard in the centre.

This account has covered the most important of the archeological results achieved by the preliminary excavations, and the result can be briefly summarised as follows: a fortified township which, to judge by the objects discovered, must have been inhabited by Greeks. An astonishing conclusion, as one would have expected in advance a Babylonian or Islamic-Arabic settlement. The stone with a Greek inscription, discovered some years ago and illustrated in Fig. 13, had already given an indication of Greek influence in some form. And to this can now be added the other indications: the portal stone, the owl statuette, and the large quantities of unpainted pottery, locally made but nevertheless showing Greek influence of the 5th or 4th centuries BC. In addition there is Dr. Roussell's interesting discovery of terracotta moulds, which produced a Nike and a portrait head of Alexander. Without doubt we are here face to face with an interconnected series of Greek discoveries, and it is necessary to look for the historical background for it.

And it can be found. Precisely in the period when the Greek settlement on Failaka was an actuality, one of the most remarkable events in world history took place. The young king Alexander crossed the Hellespont in 334 BC and led his Macedonian soldiery on an expedition of conquest through the immense Persian Empire. With his victorious troops Alexander reached the River Indus and conquered the Indians there. He personally returned with his army by way of a land campaign through southern Persia, but at the same time his admiral, Nearchos, led a fleet of a thousand ships successfully along the Persian coast from the Indus, and in 325 BC the forces of Alexander and Nearchos were reunited near Susa. The sea route to India was secured.

The main sources for Alexander's campaign are two books, the *Anabasis* and the *Indika*, written about 170 AD by the Greek author Arrian. The latter of these two deals with events in India and the voyage of Nearchos. Both works are distinguished by an objective evaluation of good older sources which are now lost, and his description attains thereby an appearance of great trustworthiness. Although Arrian makes the motive for the king's campaigns the lust for conquest and adventure, he is not completely unaware that Alexander had also given thought to the peaceful progress and economic stability of his empire. As illustration of this a quotation from *Anabasis*, Book 7, chapter 19, can serve³). Here is described the equipping of a large fleet near Babylon, and Arrian goes on:

"For Alexander planned to settle and inhabit both the coastal regions of the Persian Gulf and the islands lying there, as he believed that this land could become no less rich than Phoenicia. His purpose⁴) in equipping the fleet was that it should make a campaign against the mainland of the Arabs. The pretext given for this was that the Arabs were the only people who had not sent emissaries to him or shown him friendship or tokens of respect . . ."

In chapter 20 he goes on to describe the religion of the Arabs, and tells how the riches of the land attracted the king, as he had heard that it was the source of myrrh, incense and cinnamon. It was reported to him that harbours were to be found throughout the land which were suited as anchorages for his fleet, while there were also suitable sites for the foundation of cities close by.

"It was in addition reported to him that out to sea in front of the mouth of the Euphrates lay two islands. The first of these, which was not far distant from the mouth of the Euphrates, as there was only a distance of about 120 stadia (22 kms.) to it from the seacoast and the river mouth, was the smaller; . . . on it was a shrine sacred to Artemis; . . . on its pastures were to be found wild goats and deer⁵), and these were protected and sacred to Artemis. . . . Concerning this island Aristobulos⁶) says furthermore, that Alexander ordered that it should be called Ikaros after the island of Ikaros in the Aegean Sea⁷). . . . Of the other island it is said that it lay at such a distance from the mouth of the Euphrates as a ship, running before the wind, can sail in the course of a day and a night. Its name was Tylos, and it was said that . . . it was very suitable for the growing of fruit and all season's crops."

In accordance with this very detailed geographical description—and taking into account the actual geography—there can be no doubt that Ikaros must be identical with Failaka, and Tylos with the Bahrain group⁸). It is extremely remarkable that to this day there exists on

Failaka a little, outwardly insignificant, shrine, sacred to the god Al-Khidr. If a woman who cannot conceive rests here a Thursday night, preferably at the new moon, it is believed that her wish will thereby be granted. The worship of Al-Khidr is still popular among the people of Failaka, and Al-Khidr is believed to be a personification of the ancient Babylonian goddess of fertility, Ishtar. It is not impossible that the temple of Artemis mentioned by Arrian is identical with the shrine of Al-Khidr. And certainly it is significant that one of the three Greek divinities named on the stone in Fig. 13 is Artemis. The Greek seamen and soldiers have also thought it proper to express their gratitude to the particular patron deity of the island.

In the description given by Arrian of the two islands in the Persian Gulf he does not mention specifically the foundation of a town. But at the end of the following chapter 21, after having told of the great canal, Pallakopas, which regulated the flow of the Euphrates to the east, he writes as follows: "For the purpose of these works Alexander then sailed both as far as Pallakopas and down it to the lakes⁹), *as far as to the land of the Arabs*. There he found a favourably situated place, where he caused a fortified city to be founded, and in that he settled a portion of the Greek mercenaries, those who were willing to live there, and those who, on account of age or some physical disability, were no longer capable of serving as soldiers."

Even though Arrian does not give an accurate location of this town, nor its name, it would nevertheless be reasonable, as the testimony on the whole agrees, to bring the written sources into agreement with the archeological information, and to see in the newly excavated town site an archeological confirmation of Arrian's statements. We have thus here the Macedonian king's newly founded city, and this presumably received the name of its founder, in the same way as the many other cities which the king caused to be founded during his campaigns, that garland of townships, of which the Egyptian Alexandria flourished richest and longest.

A problem which is still unsolved is provided by the settlement levels *under* the city, which in the section by the north wall here described were found to a thickness of 1.37 meters under the wall. These layers are still insufficiently investigated and their pottery insufficiently studied for any definite conclusions to be drawn concerning them. All indications, however, point to the pottery here too being Greek, and it is, of course, older than the fortified town beneath which it lies. But here too it may well be that continued excavation will provide a link between the archeological material and literary sources. For Herodotus tells, in Book VI, chapter 20, how the king of Persia, after the capture of Miletus in Caria in Asia Minor, exiled the surviving Greek population of the town in 490 BC to the town of Ampe, which lay by the Persian Gulf and by which runs the River Tigris. This geographical description given by Herodotus is to a high degree indefinite, and certainly not so precise that we should dare to identify Ampe in the settlement which laid down the lower occupation deposits at Failaka. But in the course of the future investigations it would do no harm to keep the possibility in mind.

Unexpectedly rich results were achieved by these preliminary excavations on Failaka in 1958. But much still remains to be done. In the case of Sa'aid the town site should be fully excavated, the four walls cleared and careful detailed excavation carried out in the interior, both in breadth and in depth. The plan of the town should be recovered, and the possibility of later settlement in the higher portions of the mound investigated.

The success of the opening season promises well for the future.

Erling Albrechtsen.

NOTER

¹) Guirlandemotivet anvendes lejlighedsvis allerede i hellenistisk græsk tid, men udformes især på romersk grund. Se f. eks. Bossert, *Farbige Dekorationen*, Stuttgart 1928, Taf. XXV, fig. 66-67, fra Delos, 2. årh. f. Kr. ²) Flere kommentatorer bebrejder Arrian, at han for stærkt betoner Aleksanders eventyrlyst uden samtidig at have tilstrækkeligt blik for kongens konstruktivt organisatoriske evner. Det må her

erindres, at der mellem de skildrede begivenheder og Arrian selv ligger et tidsrum af 500 år. ³⁾ Her er benyttet følgende to udgaver: Arrianos, Alexandros' Bedrifter, oversat af M. Cl. Gertz. Selskabet til historiske kildekrifters oversættelse. København 1913-15. - Arrian. Übersetzt und erläutert von K. Cless. Langenscheidtsche Bibliothek, 27. Band, Berlin. ⁴⁾ Tankegangen er ulogisk, idet der tilskrives Aleksander *to* motiver til flådens operationer, i hvert fald ulogisk udformet. ⁵⁾ På Failaka berettes, at der endnu for en snes år siden levede gazeller på øen, men de blev udryddede ved jagter, som Kuwaits sheike foranstaltede på dyrene. ⁶⁾ Arrians tre hovedkilder er nu tabte skrifter af kong Ptolemaios I af Ægypten, som var en af Aleksanders feltherrer, Aristobulos, samt Nearchos, Aleksanders admiral, der selv forfattede en beskrivelse af sin søfart langs perserkysten. De tabte kilders kvalitet kan bedømmes ud fra lange citater i Arrians værker. ⁷⁾ Vest for Samos. ⁸⁾ En identifikation, som flere kommentatorer til Arrians værk er gået ind for. Se f. eks. artiklerne Ikaros og Tylos i Pauly-Wissowa, Realencyclopädie des Altertums. ⁹⁾ De store deltasøer ved Eufrats og Tigris' munding. I nutiden er flodernes udløb, Shatt el Arab, forenet. ¹⁰⁾ Se artikel om Ampe i P.-Wissowa, Realencyclopädie.